

1. Грубінко В.В. Структурно-функціональна організація та еволюція живих систем. Тернопіль: ПП «Осадца», 2019. 140 с.
2. Грубінко В.В., Гандзюра В.П. Концепція шкочочинності в екології. Київ-Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. 144 с.
3. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие, Уч. пос. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 414 с.
4. Израэль Ю. А. Экология и контроль состояния природной среды. Москва: Гидрометеоиздат, 1984. 560 с.
5. Небел Б. Наука об окружающей среде (как устроен мир). В 2-х т. Перекл. з англ. Москва: Мир, 1993. Т. 1. 420 с.; Т 2. 328 с.
6. Программа действий. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении / Сост. М. Китинг. Женева: SRO-KundigS.A., 1993. 70 с.
7. Реймерс Н.Ф. Антропогенная динамика экосистем. *Научные труды МНЭПУ, серия «Реймерсовские чтения»* / Ред. Н.М. Чернова. Москва: МНЭПУ, 2002. С. 71–96.
8. Резолюція EB111.R17 Виконавчого комітету ВООЗ «Вираз вдячності доктору Гру Харлем Брундтланд. URL: whqlibdoc.who.int/eb/2003/EB111_R17_rus.pdf.
9. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015.
10. Strategies for Sustainable Development / Ed. Steve Moguire. *An explanatory Handbook 276-440/640. Montreal (Canada): McGill University, FacultyManagement, 2001. 361 p.*

¹Гандзюра В.П., ²Гандзюра Л.О.

¹д.б.н. наук, професор кафедри екології та зоології

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
директор Центру європейської та євроатлантичної інтеграції
Державної екологічної академії Мінекоенерго;
²старший викладач Державного університету телекомунікацій*

ЕКОБЕЗПЕКА В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ СТІЙКОСТІ

Розбудова національної системи стійкості є одним із пріоритетних напрямів політики національної безпеки України на сучасному етапі. Це обумовлено необхідністю забезпечення готовності держави і суспільства до реагування на широкий спектр загроз різного походження, а також безперервності основних процесів у державі. Україна має значний потенціал стійкості, що підтверджується досвідом її протидії гібридній агресії. Проте системні механізми забезпечення національної стійкості наразі не сформовані. Їх запровадження сприятиме водночас посиленню і розвитку системи забезпечення національної безпеки України. Розробка і реалізація комплексних стратегічних рішень у цій сфері потребує належного наукового обґрунтування, у першу чергу, щодо визначення концепції забезпечення національної стійкості [4].

Час від часу в публічному дискурсі виникають "трендові" слова (buzzwords), які лунають звідусіль, використовуються у політичних документах і державних програмах, під які виділяються кошти з державного бюджету або міжнародними організаціями, і які кожен розуміє по-своєму. Нещодавно такими словами були, зокрема, *економіка перехідного типу, сталий розвиток, гібридна війна*. Але всі гранти, звання і нагороди під них уже отримано. Нині в тренді *стійкість (resilience)*.

Останніми роками в багатьох країнах активно займаються створенням національних систем стійкості [7-9]. Курс на повноправне членство в ЄС і НАТО офіційно закріплений у Конституції України. На Варшавському саміті 2016 року країни НАТО визначили посилення стійкості одним із пріоритетів діяльності Альянсу, встановивши перелік з семи базових критеріїв НАТО для оцінки цивільної готовності суспільства: гарантована дієвість уряду і критично важливих урядових послуг; стійке постачання енергії; здатність ефективно діяти у разі

неконтрольованого переміщення людей; стійкі джерела води і продуктів харчування; здатність реагувати на ситуації з масовими втратами; стійкі системи зв'язку; стійкі транспортні системи. Національна система стійкості передбачає формування комплексного механізму, який включатиме в себе етапи оцінки ризиків, планування та навчання, узгоджені протоколи реагування на кризову ситуацію та відновлення до початкового стану. Положення щодо розбудови національної системи стійкості також включено до Програми дій Уряду та Річної національної програми «Україна-НАТО» на 2020 рік.

Проте, на нашу думку, в концепції «Національної стійкості» екобезпекова складова ще не посіла належного для національної безпеки місця. І події останніх місяців в Україні – красномовне тому свідчення. Масові пожежі, проблеми з водними ресурсами, катастрофічне забруднення повітря, пандемія тощо.

Екобезпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави, яка повинна її гарантувати поряд із військовою, економічною та особистою безпекою. Загрози національної стійкості через навколишнє середовище варті першочергової уваги. Всі складові природного оточення мають бути оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації, що можливо лише за якісного стану довкілля.

11 лютого 2020 р. у Києві розпочався курс практичних семінарів з розбудови національної системи стійкості згідно з принципами та рекомендаціями НАТО, організований Урядовим офісом з координації європейської та євроатлантичної інтеграції за підтримки Офісу оборонного співробітництва США. У відкритті курсу взяли участь тимчасова повірена у справах США в Україні Крістіна Квін, в.о. голови Урядового офісу з координації європейської та євроатлантичної інтеграції України Олексій Генчев, директор Національного інституту стратегічних досліджень Олександр Литвиненко.

У першому з серії семінарів із залученням експертів США взяли участь 70 українських фахівців з понад 20 державних установ, зокрема, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Міністерства юстиції, Міністерства розвитку громад та територій, Ради національної безпеки та оборони України, Служби безпеки України, Державної інспекції ядерного регулювання, Урядового офісу з

координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Національного інституту стратегічних досліджень, Центру європейської та євроатлантичної інтеграції ДЕА Мінекоенерго тощо. Аналізували підходи НАТО та окремих країн до забезпечення стійкості, роль і місце у системі стійкості кожного з державних органів, їхні функції та розподіл відповідальності.

Так, в основі всеохоплюючого комплексного підходу до національної безпеки лежить досягнення семи ключових цілей:

- забезпечення громадської безпеки; • збереження суверенітету та територіальної цілісності;
- захист ліній зв'язку;
- зміцнення міжнародного порядку;
- забезпечення економічного процвітання;
- підтримка демократичних інституцій та національних цінностей;
- охорона природного середовища [5].

Зростання рівня глобальних загроз у сфері довкілля, зміни клімату спричинило потребу шукати нові шляхи убезпечення людей від природних катастроф і забезпечення процесів життєдіяльності в кризових умовах. Відтоді заговорили про стійкість екосистеми й інфраструктури. Згодом спектр загроз як для держав, так і для людей лише розширювався. На порядок денний вийшли завдання розбудови стійкості держави і суспільства до терористичної загрози та інформаційних атак, стійкості комп'ютерних систем до хакерських атак, стійкості фінансової системи, а зрештою – національної стійкості. У кожному зі згаданих словосполучень є поняття *стійкість*, але воно асоціюється із зовсім різними й часто не поєднаними між собою процесами. А що ж спільного у всіх цих випадках? В узагальненому вигляді стійкість характеризує реакцію об'єкта на певні зовнішні впливи, його здатність адаптуватися до їхньої дії без значної втрати функціональності. Дослідники сформували міждисциплінарний концепт стійкості. Його практична цінність у тому, що, розуміючи відповідні принципи і правила, можна посилити здатність різних об'єктів та систем *виживати* (в широкому значенні) в складних і незвичних умовах [3, 5].

Так, не можна виключити з життя природні катастрофи (повені, торнадо, цунамі, землетруси тощо) або назавжди подолати тероризм.

Але можна краще підготуватися до відповідних загроз, щоб втрат від них було якнайменше, а відновлення після криз відбувалося якнайшвидше. І тут стане в пригоді стійкість. Насамперед механізми забезпечення національної стійкості почали застосовуватися в країнах, які потерпали від природних негараздів, а згодом поширилися й на інші сфери (протидія тероризму, інформаційним і кібератакам, психологічному тиску тощо). Нині відповідні практики використовують США, Канада, Велика Британія, Ізраїль, Японія, Естонія та інші країни. Питаннями стійкості опікуються також і міжнародні організації, зокрема ООН, НАТО, ОЄСР. Їхній досвід і рекомендації мають свої особливості, оскільки відрізняються одна від одної і країни, і організації. При цьому є й спільні риси, які характеризують розбудову національної стійкості і мають принципово важливе значення. Зокрема, це активна взаємодія представників держави й суспільства, високий рівень їхньої обізнаності в сутності й характері загроз, і заходів, у яких вони мають брати участь до, під час і після кризи або надзвичайної події тощо.

За таких умов класичних оборонних і безпекових заходів виявляється вже недостатньо для того, щоб люди, суспільство і держава були захищеними достатньою мірою. Постає питання про набуття системою забезпечення національної безпеки нової якості, яка давала би змогу адаптуватися до непередбачуваних впливів, працювати безперебійно навіть в умовах кризи, не допускати розвитку деструктивних явищ.

Якщо запитати себе, своїх родичів, друзів, колег, чи знають вони, що робити у випадку повені (як нещодавно на Закарпатті), терористичної атаки (чи не щодня в нас "мінують" публічні установи й заклади), масованого обстрілу (на території нашої країни має місце збройний конфлікт)? А які події, ситуації мають бути для вас сигналом, що відбувається щось лихе (готується провокація в соціальній мережі, наближається фінансова криза тощо), і як маєте на це реагувати, до кого звертатися? Якщо всі знають відповіді, то зі стійкістю в країні все добре. Та чи багато знайдеться в Україні людей, які добре обізнані в безпекових питаннях?

У цьому й полягає запровадження принципів національної стійкості у сфері забезпечення національної безпеки. І це не потребує

значних додаткових ресурсів, а, навпаки, зекономить їх. Правильна організація взаємодії наявних сил і засобів, переорієнтація тренінгів і навчань, які вже існують як елемент у системі забезпечення національної безпеки, формування зацікавленості громад у посиленні власної безпеки – це те, з чого починати можна вже зараз, не очікуючи на нові доручення й рекомендації радників.

Особливої уваги варта проблема стійкості, екобезпекової, зокрема, у секторі безпеки і оборони України. Намічені шляхи удосконалення природоохоронних заходів у секторі оборони, розроблені фахівцями Центру європейської та євроатлантичної інтеграції ДЕА, які увійшли до Річних національних програм Україна-НАТО-2019 та 2020 рр. Європейська та євроатлантична інтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Подальша розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС здійснюється на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Переважна більшість українського суспільства підтримує курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО, усвідомлюючи, що це є ключовою гарантією розбудови демократичної правової держави та забезпечення її безпеки. Давно було ясно, що інтеграція і курс на повноправне членство в НАТО – це можливість виживання та збереження незалежності України [2, 6]. Наразі суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються на спільних цивілізаційних цінностях. В рішенні Бухарестського саміту НАТО 2008 року підтверджено майбутнє членство України в цій організації. У 2019 році в Конституції України законодавчо закріплено цивілізаційний вибір, європейська ідентичність Українського народу та незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Особливо скрутна екологічна ситуація склалася в Україні на територіях військових об'єктів. Адже до розпаду СРСР військові території займали 18% всієї України. Це в чотири рази більше заповідних та трохи більше, ніж лісів. В той час як у країнах-членах НАТО загальна площа земель, відчужених для повсякденної діяльності військ становить 1-3 % їх земельного фонду, а в Україні наразі – близько 7% загальної території країни. У США на очищення й відновлення 1 км² землі, що використовується як полігон для стрільб та бомбометання, в середньому витрачалось близько 250 млн. доларів. Витрати на очищення військових баз від токсичних хімічних відходів на початку 90-х років у США становили 30-40 млрд. доларів за рік. Водночас єдина в Україні «Програма реабілітації територій, забруднених унаслідок військової діяльності на 2002-2015 рр.» перші три роки ледь фінансувалася, а потім фінансування і зовсім припинилося.

Співробітництво між Україною та ЄС і НАТО у природоохоронній сфері має на меті: - збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища; - захист громадського здоров'я; - розсудливе та раціональне використання природних ресурсів; - заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього природного середовища; - зменшення впливу на довкілля, спричиненого діяльністю складових сектору безпеки та оборони України. З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору розробляються річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО (РНП). Затверджена Указом Президента України від 10 квітня 2019 року № 117/2019 вперше в історії держави РНП-2019 стала програмою стратегічних реформ та інших заходів, необхідних для забезпечення ефективної, цілеспрямованої та системної підготовки України до членства в Альянсі.

Державний заклад «Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління» є одним з державних закладів, безпосередньо відповідальним за виконання заходів РНП на 2019 і 2020 рр., зокрема: розроблення та впровадження системи екологічного управління згідно ДСТУ ISO 14001 у двох військових

частинах Збройних Сил України, проведення за участю представників НАТО курсів підвищення кваліфікації військових екологів та навчальних курсів з екологічної безпеки і стандартів НАТО у військових частинах Збройних Сил України, розроблення із залученням фахівців НАТО інформаційних, освітніх та навчально-методичних видань, довідників у сфері та екологічної безпеки для військовослужбовців Збройних Сил України. Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» визначено необхідність здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на об'єктах військово-оборонного промислового комплексу природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО. Запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління на підприємствах і в компаніях сприятиме розвитку системи управління навколишнім природним середовищем та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив. Упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля.

Для вирішення всього комплексу екологічних проблем сектору безпеки і оборони України та наближення стандартів у сфері екобезпеки до відповідних стандартів Євросоюзу та НАТО 2 жовтня 2017 року на базі Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління створено Центр європейської та євроатлантичної інтеграції. Власне, це відновлення на якісно новому рівні створеного ще в травні 2006 р. на базі Державного екологічного інституту Центру екобезпеки та євроатлантичного співробітництва, який брав активну участь у програмах Україна-НАТО. Проте через зміну політичного курсу країни в 2012 р. діяльність Центру була призупинена. Центр

створено для вирішення проблем, які потребують використання спільних зусиль державних органів України (Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства оборони України, Ради національно безпеки і оборони України, ДСНС України та інших відповідних структур) і міжнародного співтовариства, узагальнення та творчого використання досвіду провідних країн ЄС та НАТО, сприяння процесам імплементації стандартів Євросоюзу та НАТО в галузі екобезпеки та інтеграції України у європейські та євроатлантичні структури, залучення міжнародних і національних грантових коштів для вирішення екологічних проблем України та її активної участі у міжнародних екологічних проектах. Пріоритетні напрямки діяльності: 1. Розвиток міжнародної співпраці у сфері екобезпеки, екології, збалансованого розвитку та екологічної освіти з країнами-членами ЄС і НАТО. 2. Інтеграція зусиль ДЕА та Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства оборони України, Ради національної безпеки і оборони України та інших відповідних структур для вирішення проблем екобезпеки як складової національної безпеки України. 3. Участь спільно з Міністерством оборони України та Генеральним штабом ЗС на Громадському України у вирішенні проблем екобезпеки, пов'язаних з діяльністю оборонного комплексу. 4. Консультативна, інформаційно-аналітична і експертна допомога Міністерству екології та природних ресурсів щодо екологічних проблем, екобезпеки та прийняття оптимальних рішень з урахуванням досвіду країн ЄС та НАТО, а також сприяння у реалізації курсу України на поглиблення процесу її європейської та євроатлантичної інтеграції. 5. Налагодження зв'язків, інформаційних потоків та співробітництва з Центром Інформації та документації НАТО в Україні; відповідними структурами ЄС та НАТО. 6. Сприяння імплементації стандартів ЄС та НАТО в галузі екобезпеки в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України; допомога Міністерству оборони України у розробці та реалізації плану щодо спільного вирішення екологічних проблем, пов'язаних з військовою діяльністю та імплементацією стандартів НАТО з управління станом середовища у військовому секторі. 7. Експертна оцінка проектів, пов'язаних з істотним впливом на довкілля, розрахунок екологічних ризиків та економічної доцільності прийняття рішень з урахуванням досвіду провідних країн Євросоюзу та НАТО. 8.

Розробка програм та проведення освітніх курсів з екологічних проблем сектору безпеки і оборони, досвіду ЄС і НАТО у цій царині; організація та проведення семінарів, круглих столів, підготовка відповідних видань; аналіз та узагальнення міжнародного досвіду природоохоронної діяльності за конкретними напрямками. Центром проведено низку семінарів та круглих столів з проблем екобезпеки сектору безпеки і оборони України, співпраці з Євросоюзом і НАТО. Фахівці Центру беруть участь у розробленні Річних національних програм Україна-НАТО-2019, 2020, виступають в ЗМІ і теле- радіо-ефірах. Багаторазово виступали перед журналістами України з приводу висвітлення в ЗМІ проблем євроатлантичної інтеграції [1]. А РНП Україна-НАТО-2019 та 2020 рр. уперше містить низку конкретних заходів з істотного поліпшення стану довкілля в секторі оборони України, які були внесені до програми фахівцями ДЕА. Наразі фахівці Центру беруть активну участь у створення РНП Україна-НАТО-2021, є членами Робочої групи при Секретаріаті Кабміну з розроблення національної системи стійкості та багатьох інших заходах з європейської та євроатлантичної інтеграції України в сфері охорони довкілля та забезпечення екобезпеки сектору безпеки і оборони України.

З огляду на наші реалії, необхідність виокремлення Міністерства екобезпеки з Мінекоенерго не викликає жодних сумнівів у фахівців, які опікуються проблемами національної безпеки і розбудовою національної системи стійкості. І лише коли проблеми екобезпеки посядуть належне місце в системі Національної безпеки і в Національній системі стійкості, можна розраховувати на поступове поліпшення стану екосистем, якості середовища, здоров'я людини та мінімізацію шкоди навіть за умов будь-яких потужних збурюючих чинників.

Список використаних джерел

1. Бондар О.І., Гандзюра В.П., Погурельський С.П. Проблеми екобезпеки сектору оборони України та шляхи їх вирішення в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. *Міжнародна науково-практ. конф. "VinSmartEco" (16–18 травня 2019 р. м. Вінниця)*. С. 19-21.

2. Гандзюра В.П. Мова не про користь, а скоріше – про виживання. *Надзвичайна ситуація*. 2006. №7. С. 18-21.

3. Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси. *Вісник Львівського ун-ту: Серія: філос.-політолог. студії*. 2018. Вип. 19. С. 170–175.

4. Резнікова О.О. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні. *Аналітична записка. Серія «Національна безпека»*, 2020. № 8. С. 1-5.

5. Резнікова О.О., Войтовський К. Є. Імплементация принципів стійкості у системі забезпечення національної безпеки Нової Зеландії. *Аналітична записка. Серія «Національна безпека»*, 2020. № 8. С. 5-8.

6. Volodymyr Gandzyura. Environmental Security Issues: Military-Civilian Relationship. *Defense And the Environment/–NATO Advanced Research Workshop Effective Communication Related to Recent Environmental Protection Challenges and Activities in the Military Sector*. Bratislava, Slovak Republic. April 22-26, 2003: Abstracts. P.4.

7. Fjader C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*. 2014. № 2:2. С. 114-129.

8. URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567114009526>.

9. URL:https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/roa_presentation_niss_v01.pdf

Гуменюк Г. Б.
к.б.н., доцент кафедри